

společnosti, k likvidaci mocenského monopolu a účinné kontrole mocenské elity svobodným tiskem a veřejným míněním. Od byrokratického řízení společnosti a kultury „hrdlořezy oficiální linie“ (termín Wrighta Millse) k uplatňování základních lidských a občanských práv alespoň v rozsahu buržoazní demokratického Československa. S dělnickým hnutím bez jeho aparátníků, se středními vrstvami bez skupin ochotných kolaborantů a s inteligencí v čele. Intelektuálové této země musí vznést nárok na vedení otevřené socialistické společnosti k demokracii a humanismu, nemá-li pokračovat iracionální dialektika zvláde a moci.

10. Svěráz současných změn tkví v tom, že dosud žádné podstatné změny nenastaly, že mechanismy totalitní diktatury nedotčené trvají. Existuje pouze svoboda tisku a jakási naděje na demokratické volby a přestavbu mocenských funkcí ve státě. Nám je lhostejná výměna kádrů, nominovaných krajně nedemokratickým systémem, nás však zajímá trvalý demokratizační proces, tedy permanentní transformace totalitní diktatury v evropský systém s demokratickou formou vlády.

Student, 10. dubna 1968

Doc. Dr. Ing. Čestmír Kožušník, CSc.

Hospodářství a politika

Od počátku prací na nové soustavě řízení hospodářství bylo zřejmé, že ekonomická reforma zůstane na půli cesty, nebude-li provázena změnami v politickém systému řízení společnosti. Není jisté bez zajištěnosti, že již první materiál z počátku roku 1964, který formuloval zásady nové soustavy řízení a byl předložen politickým orgánům k posouzení, končil kapitolou o společenských podmínkách nové soustavy řízení. Pravda, ne vše bylo tak jasné jako dnes. Ale již tehdy se hovořilo o tom, že je nutno zásadně přehodnotit vládnoucí představy o uplatňování vedoucí úlohy strany, principy kádrové politiky ap.

Podmínky pro řešení těch otázek však tehdy ještě nedozrávaly. Nezbyvalo, než odložit na čas veřejné uvažování o politických souvislostech nové soustavy — s přesvědčením, že se logika věcí časem prosadí. Usnesení lednového pléna ÚV KSČ vytvářejí novou situaci. Na plénu zvítězil názor, že postaru se nedá vládnout ani v hospodářství, ani v jiných sférách společenského života a že se řešení otázek systému politického řízení stalo klíčovou otázkou dalšího vývoje naší společnosti, osudovou otázkou socialismu v této zemi. Obecný směr změn v systému politického řízení byl vyznačen požadavkem demokratizace vztahů v naší společnosti.

Jak tyto věci souvisí s ekonomickou reformou? Jejím jádrem je, jak známo, nové řešení vztahu plánu a trhu, přesněji řečeno renesance trhu a přechod od direktivního řízení k centrální regulaci tržního mechanismu pomocí tzv. ekonomických nástrojů. Obnovení tržních vztahů je co do svého obsahu samo o sobě výrazným demokratizačním aktem. Nedílným rysem tržních vztahů je svoboda rozhodování jednotlivých subjektů těchto vztahů. O trhu v plném slova smyslu (jako faktoru určujícím chování jeho subjektů) lze hovořit tam, kde hospodářské jednotky, výrobní a obchodní podniky svobodně rozhodují o tom, co a jak vyrábět, čím a jak obchodovat, a kde občané jako ekonomicky činní jedinci mají právo volit si své zařazení do systému společenské dělby práce a jako spotřebitelé svobodně rozhodovat, za co utratí svůj příjem. Pochopitelně nejde o absolutní svobodu rozhodování. Je to svoboda, která je omezena za prvé ekonomicky tím, že každý si musí na sebe vydělat, přičemž si může na sebe vydělat pouze takovou činnost, jež je s to uspokojit něčí potřeby, a která musí být za druhé omezena v určité míře i administrativně mocensky obecnými, pro všechny závaznými pravidly hospodářského soužití.

O tuto renesanci trhu tedy usiluje nová soustava řízení, kterou jsme v minulých letech začali uvádět do života. Je jasné, že již tímto svým požadavkem svobody rozhodování hospodářských jednotek, jakož i občanů coby ekonomických subjektů, se musela realizace ekonomické reformy dostávat do rozporu se systémem politického řízení společnosti, jehož určujícím rysem bylo autoritativní mocenské prosazování vůle řídicího centra ve všech sférách společenského života a v němž svoboda jednání a projevu se připouštěla pouze v mezích určených centrem. A je také jasné, že tato rozpornost logiky ekonomické reformy se systémem politického řízení musela působit jako překážka její důsledné realizace.

Uplynul více než rok, kdy jsme vstoupili do nové soustavy řízení. Leccos se v hospodářství mění k lepšímu. Přesto však všichni cítí, že změny probíhají pomalu a narážejí na řadu překážek. Podniky právem kritizují, že usnesení o zvýšení jejich ekonomické samostatnosti jsou zatím více papírovou deklarací než reálnou skutečností. Zákonnými ustanoveními byl sice podstatně omezen rozsah direktivního řízení podniků vyššími orgány, avšak ve skutečnosti tyto metody řízení podniků v nejrůznějších formách přežívají a jsou určujícími pro činnost podniků. Také požadavek objektivizace ekonomických nástrojů zůstává zatím více obecnou proklamací než realitou a častá manipulace s ekonomickými nástroji, poznamenána mnohdy subjektivistickými hledisky a mocenskou pozicí různých monopolistických seskupení, podlamuje důvěru hospodářských pracovníků v podnicích v principy nové soustavy řízení.

V čem je příčina tohoto stavu? Dosavadní změny v soustavě řízení hospodářství šly především po linii změn v metodice plánování a financování podniků, nedotkly se však zatím v podstatě institucionálního uspořádání vztahů v hospodářství. Vztahy nadřízenosti a podřízenosti, typické pro direktivní soustavu, zůstaly zachovány. Dále trvá zásada povinného začlenění podniků do vyšších organizačních jednotek, do oborových ředitelství a ta jsou zase podřízena jednotlivým resortním ministerstvům, která před vládou nesou odpovědnost za vývoj spravovaného odvětví. Ředitelé podniků jsou jmenováni řediteli oborových jednotek a ti opět ministry, odpovídají nadřízeným orgánům za svou činnost, jimi mohou být odvoláni. Zásady pro odměňování vedoucích pracovníků, které byly přijaty v minulém roce a jsou nyní uplatňovány, tyto vztahy hierarchické podřízenosti a nadřízenosti ještě upevňují. O tom, na co mají být vázány odměny vedoucích pracovníků podniku, rozhoduje vyšší orgán, ten také rozhoduje o výši odměny.

Jestliže však trvají tyto vztahy hierarchické personální závislosti, požadavek skutečné suverenity, samostatnosti podniků tak, jak to předpokládá fungování tržního mechanismu, musí zůstat nereálným přáním. Je celkem logické, že tyto vztahy, které se bezprostředně dotýkají existenčního postavení vedoucích pracovníků podniků a oborových ředitelství, jsou silnějším a reálnějším faktem pro jejich chování a rozhodování, než obecná ustanovení o hospodářské samostatnosti podniku, zvláště jsou-li navíc doprovázena různými formami redistribuce důchodů mezi podniky. Tvoří zcela objektivní a reálnou základnu tolik kritizovaného přežívání forem řízení, odpovídajících direktivně administrativní soustavě.

Je zřejmé, že bez odstranění těchto vztahů personální nadřízenosti a podřízenosti se ekonomická reforma nepohne kupředu — spíše naopak lze očekávat, že budou působit silné tendence návratu zpět. Podniky musí stát skutečně plně na vlastních nohou. V jejich čele musí být kolektivní orgány, které budou jmenovat vedení podniku, hodnotit a kontrolovat jeho činnost jak z hlediska uspokojování okamžitých zájmů a potřeb zaměstnanců, tak zejména z hlediska zajišťování dlouhodobé prosperity podniků. Integrovaní sdružení podniků, dnešní oborová ředitelství, se musí změnit z povinných organizačních článků v dobrovolná hospodářská sdružení, která budou vykonávat svou činnost z vůle a v zájmu sdružených podniků. Také v jejich čele musí stát kolektivní orgán, složený z představitelů podniků, jež jsou členy sdružení, který bude určovat obsah činnosti sdružení, jmenovat jejich vedení a hodnotit a kontrolovat jeho činnost. Podniky musí mít právo z existujících sdružení vystoupit, zakládat nová sdružení nebo rozvíjet svou činnost samostatně.

Tato změna v ekonomickém postavení podniků,

tedy přetnutí pupeční šňůry, které dnešní hospodářský systém stále ještě svazuje se starou soustavou řízení, je tedy nezbytným krokem dalšího rozvinutí ekonomické reformy. Dá se říci, že dnes je to již obecně pochopený nutný krok, který také vešel do akčního programu strany jako významný prvek procesu demokratizace společenských vztahů. Není to totiž opatření, vztahující se pouze k hospodářské sféře. Je to opatření, které má dalekosáhlý význam pro celý systém politického řízení, který vytváří novou ekonomickou základnu pro toto politické řízení.

Jestliže záruka základních občanských práv a svobod je elementárním politickým předpokladem demokracie, pak její hospodářskou základnou je existenční nezávislost občanů na státu. Nemůže být živná půda pro demokracii v podmínkách, kdy podniky jsou článkem státního aparátu, spojeným s vyššími články vztahy nadřízenosti a podřízenosti a tudíž plně závislým na těchto vyšších článcích, kdy převážná většina ekonomicky činného obyvatelstva jsou fakticky zaměstnanci státu, kdy tento státní aparát tvoří prakticky prodlouženou ruku vládnoucí strany a kdy navíc v této straně slůvko demokratický plní převážně funkci ozdobného přívlastku centralismu. V takovém systému disponují lidé na horních příčkách hierarchického žebříčku mocí, která přes pyramidu vztahů administrativní nadřízenosti a podřízenosti dosahuje až k hospodářské existenci téměř všech jedinců. Není kam před ní utéci, prakticky není existenční přiležitost, zaměstnání, kam by tato moc nedosahovala. Řada občanů v minulosti tuto skutečnost trpce na sobě pocítila, když poznamenána cejchem občanské nespolehlivosti marně hledala pracovní zařazení, odpovídající získané kvalifikaci a pracovním schopnostem.

V těchto podmínkách záruka demokratických občanských práv a svobod, deklarovaných v ústavě, závisí až příliš na osvícenosti a moudrosti těch, kdož stojí na vršku pyramidy. Na tuto osvícenost, jak nás poučila bolestně dosavadní historie socialismu, však spoléhat nelze. I v „zájmu věci“, i ze subjektivně zcela ušlechtilé míněných pohnutek lze páchat nejen krivdy, ale i těžké zločiny.

Politický význam uvedených změn v ekonomickém postavení podniků spočívá v tom, že podlamují hospodářskou základnu tohoto systému politického řízení. Realizace těchto změn fakticky znamená oddělení hospodářské sféry od státu, osamostatnění jejich subjektů vůči státu. Podniky přestávají být článkem státního aparátu, jejich zaměstnanci přestávají být zaměstnanci státu. Vytváří se sféra činnosti, zaměstnaneckých vztahů, kam administrativní moc výkoných orgánů státu nedosahuje, v níž občan není existenčně závislý na státu.

Vzniká nová situace pro řídící činnost centrálních státních orgánů, v níž prosté příkazovací metody ří-

zení hospodářství ztrácí účinnost. Ruší se hospodářská základna jejich působnosti — pyramida existenci závislosti všech zaměstnaných v hospodářství koneckonců na špičkách výkonných orgánů státní moci. V této situaci nelze již po staru řídit hospodářství. Direktivní způsoby řízení musí ustoupit nepřímým formám ovlivňování hospodářské činnosti podniků pomocí tzv. ekonomických nástrojů.

Průlom do metod řízení hospodářství však zákonitě staví otázku odůvodnění příkazovacích způsobů řízení i v jiných oblastech společenského života — v oblasti kultury, vzdělání, vědy atp. Tím spíše vzniká tato otázka, protože důvody pro udržování direktivně administrativních metod řízení v těchto oblastech jsou ještě mnohem spornější, než byly důvody v oblasti hospodářství, které alespoň na povrchu mohly nazvovat zdání jakési ekonomické racionality. Např. v oblasti kultury a vědy byly tyto důvody tak sporné, že se vlastně nikdo nikdy k nim otevřeně programově nehlásil a pokud je tam prosazoval, prosazoval je skrytě, pokoutně, aby se o tom veřejnost dověděla co nejméně.

Myslím, že pro demokratizaci vztahů ve společnosti jsou změny v ekonomickém systému, v postavení podniků důležité také v tom smyslu, že ukazují směr, jak v podmínkách socialismu vytvářet reálné záruky demokracie i pro jiné oblasti společenského života. Tyto záruky i tam spočívají především v „odstranění“ společenských organizací a institucí, v prosazování samosprávného principu nejen v řízení hospodářských jednotek, ale i jiných společenských organizací a institucí (i těch, které nemohou být hospodářsky soběstačné a jsou financovány z rozpočtu státu nebo územních správních orgánů), v rušení oné existenční závislosti jedinců (ve smyslu rozhodování o zaměstnaneckém poměru, obsazení vedoucích funkcí) na administrativní moci výkonných orgánů státu.

Samozřejmě, že toto všechno nelze ještě ztotožňovat s demokracií. Byl by to však nesporně významný krok k demokratizaci vztahů v naší společnosti. Znamenalo by to vytvoření hospodářské základny pro demokracii.

Zatím jsme hovořili o vztazích k výkonným orgánům státní moci. Je ovšem pochopitelné, že kdyby se uvedené změny uskutečnily, že by se musely také zásadně změnit způsoby uplatňování vedoucí úlohy strany. I strana by tím ztratila nástroje, prostředky mocenského prosazování svých rozhodnutí a usnesení. To platí zejména pro kádrovou politiku, dosazování kandidátů strany do vedoucích funkcí ve státních, hospodářských a společenských organizacích. Pouhé usnesení stranického orgánu by samo o sobě nemohlo stačit a být rozhodující. O obsazení vedoucích funkcí by musely rozhodovat věcné argumenty a především osobní kvality navrhovaných osob.

Vidíme tedy, že rozvíjení ekonomické reformy ne-

vyhnutelně staví na pořad dne otázku změn v politickém systému řízení, vynucuje si je. Na druhé straně je z těchto souvislostí změn v hospodářství se změnami v politické nadstavbě také jasné, že důsledná realizace principů nové soustavy řízení, renesance trhu a nové pojetí hospodářské úlohy státu jsou nemožné, neprosadí-li se vědomí, že je třeba změnit nejen metody řízení hospodářství, ale celý systém politického řízení společnosti, že je nutné obecně, ve všech oblastech života společnosti se rozloučit se stroze centralistickými, příkazovými způsoby vládnutí. Právě tyto souvislosti změn ekonomického systému se změnami politického systému (a nejen ty, o nichž se hovořilo) byly zřejmě činitelem, který podmiňoval nedůslednost v realizaci nové soustavy řízení, který pozvedával prst některých vedoucích soudruhů, varující před opanem ekonomů tržním hospodářstvím a příkazující i nadále držet plán (fakticky ve starém pojetí) jako základní nástroj, jímž se musí všechny články hospodářství řídit — ačkoli neznám seriozního ekonomů a této zemi, který podléhal iluzím trhu a tvrdil, že moderní vyspělé hospodářství může dobře fungovat bez centrální regulace, bez plánu. Nelze se divit, že tváří v tvář požadavkům na změny, které kladla nová soustava řízení, si museli někteří soudruzi, kteří si až příliš zvykli na to, že jejich přání a slovo je v tomto státě zákonem, připadat jako ryby, kterým chtějí vypustit rybník.

Bylo by možno hovořit o dalších souvislostech hospodářství a politiky. Stránky Reportéra jsou však omezené a předpokládám, že i trpělivost čtenářů je omezena a že si rádi přečtou také o něčem jiném. Myslím, že to, co bylo řečeno, stačí pro zdůvodnění hlavní myšlenky, kterou jsem chtěl tímto článkem vyslovit. Že změny v politickém systému, demokratizace společenských vztahů nejsou nezbytné jen proto, aby spisovatelé a umělci mohli svobodně tvořit a vědci bádát a aby všichni lidé v této zemi měli jistotu, že jsou plnoprávními občany, s nimiž žádný úředník státu nemůže svévolně manipulovat, ale že jsou také životní nutností dobrého fungování našeho hospodářství, nezbytnou podmínkou jeho zdravého a efektivního vývoje. V tomto boji o demokratizaci nejde jen o duchovní a morální hodnoty naší společnosti, ale doslova také o chléb náš vezdejší, o jeho větší a chutnější skývu.

Reportér, č. 15. 10.-17. dubna 1968

